

Vita rockar och bruna skjortor

Nazimedicin och läkare på flykt

Av Ulf Högberg (2013)

Pia Hellertz – maj 2016

Ulf Högberg är läkare och professor i obstetrik och gynekologi vid Uppsala universitet. Han har publicerat ett antal böcker inom olika ämnen. Syftet med boken *Vita rockar och bruna skjortor* var att berätta om nazisternas medicin och om förföljelsen av judar, vilket naturligtvis även drabbade judiska läkare. Han ville också ”ge röst åt en tid när läkare flydde för livet” och dessutom ville han berätta om det mottagande de fick, bland annat i Sverige, om de över huvud taget togs emot. Han refererar till mängder av källor. Bland annat lyckades han hitta information om tre läkare som nekades inresevisum i Sverige. Av de läkare som lyckades få stanna i Sverige har han intervjuat tre samt nära anhöriga till ytterligare sju (sid. 10).

Han berättar att i början gällde de nazistiska förföljelserna två grupper: dels de politiska motståndarna, bland annat fackföreningsaktiva socialdemokrater och kommunister, dels de ”icke-ariska”, judar, romer med flera.

Nazimedicin

För nazimedicine var rasismen och teorier om att vissa människor var ”livsodugliga” vetenskapliga sanningar. Det började med tvångssteriliseringar och dödandet av handikappade och ”överflödiga varelser”, ”och slutade med *Förintelsen*”, skriver Högberg (sid. 8).

I ett kapitel berättar författaren om ”barmhärtighetsmorden”, eutanasin (sid. 52). I skolorna infördes räkneövningar som skulle påvisa ”den finansiella börda som internerade mentalsjuka åsamkade samhällsekonomin”. Man använde överdoser av morfin-skopolamin. Barnmorskor och läkare som var närvarande vid förlossningar fick särskilda instruktioner om hur detta skulle göras. Det var barn med missbildningar, som exempelvis mongolism, avsaknad av ben och armar och många andra former av avvikelser. Högberg berättar detaljerat om hur detta skulle genomföras. Barnen fördes över till en institution där de senare dödades (sid. 53). Föräldrarna fick höra att barnen behövde vård för att förbättra sitt tillstånd och gav därför sin tillåtelse att barnen skulle tas om hand. Om de

inte gav tillstånd hotades de med att de skulle förlora vårdsnaden. Dödandet startade år 1939.

Läkare fick göra medicinska experiment på barnen, vilket gjorde att man fick intrycket av att de fick behandling. Vid en barnklinik svältes barnen ihjäl. Högbergs berättelser är svåra att läsa och ta till sig. Detta hände för bara 75 år sedan. Det var ju ändå ett civiliserat och utvecklat samhälle.

Nazismen kom att betraktas som ”tillämpad biologi” och Hitler hyllades eftersom han var den första politiske ledaren som förstod ”*de biologiska problemen och de rashygieniska åtgärder som tyska vetenskapsmän sedan länge pläderat för*” (sid. 30).

Judiska läkare berövades sin försörjning

Nazisterna var misstänksamma mot modern medicin. *Rudolf Hess* med flera förespråkade naturmedicin och de menade att det var nödvändigt att naturläkarna erkändes som en yrkesgrupp (sid. 30). Högberg berättar att en av de läkare som flydde till Sverige och som förgäves sökte svensk läkarlegitimation istället började att arbeta hos antroposoferna i Järna och hon blev så småningom en av Sveriges ledande antroposofer. Hon använde sig, utöver de ”erkända medicinska metoderna” i stor utsträckning av antroposofisk diagnostik och terapi (Weledapreparat, örtmediciner mm.) samt homeopati (sid. 268). I Tyskland används även idag till stor utsträckning alternativa behandlingsmetoder på sjukhus och av läkare. Enligt en obekräftad uppgift så använder sig i princip 99 procent av de tyska läkarna av homeopati och andra alternativa läkemetoder, medan i Sverige endast cirka en procent gör det. Jag försöker få uppgiften kontrollerad.

Den tyska medicinen hade haft en världsledande roll men det nazimedici-
niska maktövertagandet innebar slutet för detta, menar Högberg.

Ungefär var sjätte medlem av läkarkåren år 1933 skulle komma att drabbas av de förföljelser som startade. Dels på grund av att de var judar och dels om de betraktades som politiskt obekväma. Enligt en källa var 48 % av läkarna judar år 1934. År 1935 var endast 13 % av läkarkåren judar (sid. 31).

Vårdcentraler och sjukförsäkring stängdes av nazisterna. Sjukförsäkringen var en socialdemokratisk och kommunistisk rörelse och vårdcentralerna finansierades av sjukförsäkringen. I bakgrunden fanns en motsättning mellan privatläkarna och vårdcentralerna. Nazisterna ville ha ett ”*holistiskt och organiskt förhållningssätt till medicinen*” (sid. 33). Från och med april 1933 när Hitler kom till makten förlorade alla ”icke-ariska” läkare sin sjukförsäkringspraktik och därmed sitt levebröd. I början gjordes undantag för de judiska läkare som deltagit i första världskriget, men senare på hösten förlorade även dessa sin ersättning. Högberg anger att ungefär 3000 läkare förlorade sina möjligheter att

försörja sig.

Många tyskar demonstrerade mot judeförföljelserna genom att anlita de judiska läkarna, men även detta stoppades genom nazisternas kontroller av vilka som besökte de kvarvarande judiska läkarna.

Läkarbrist

Som ett resultat av förföljelserna uppstod en enorm läkarbrist. Mer än hälften av alla läkare på kommunala sjukhus och ännu fler på vårdcentralerna var judar. I ett distrikt var 80 % av primärvårdsläkarna judar och fem av sex skolläkare. Desperata sjukhus annonserade nu efter läkare ”med minst ett års erfarenhet”.

Eftersom jag har en svärson som är läkare och skotte fastnade jag för en uppgift som Högberg tog upp: *”Hur kom det sig att flera hundra judiska flyktingläkare kunde få legitimation och arbete i Skottland under 1930-talet, men i Sverige endast en?”* (sid.9). Skottland kom att bli ett enastående exempel på solidaritet, humanism och integration av flyktingar, berättar Högberg. Flera hundra av läkarflyktingarna fick den skotska läkarexamen (sid. 109).

Degenerationsteorin och rashygien

Rasbiologin hade redan formulerats i många västländer i Europa och i USA. I Sverige startade *Statens Institut för rasbiologi* vid Uppsala universitet år 1922. *Herman Lundborg* var den förste chefen för institutet. Hans kollega i München rekommenderade sterilisering av *”alla barn på vårdanstalter, återfalls- och storförbrytare, understödstagande tuberkulossjuka samt understödstagare vilkas understöd berodde på bristande förmåga eller vilja till arbete”* (sid.46), d.v.s. de människor som vi skulle beskriva som ”socialbidragstagare”. Även människor som tillhörde en annan ras, *”judar, negrer, mongoler och liknande folk”* skulle steriliseras oavsett om de var friska eller sjuka.

En professor menade att om man bara lyckades sterilisera sex miljoner människor *”så skulle det bli en avsevärd besparing för staten”*. År 1934 steriliserades 500 barn i Tyskland. Men beräknar att ungefär 55 000 människor tvångssteriliserades år 1934. Totalt steriliserades ungefär 400 000 människor under åren 1934-1945, vilket ibland ledde till döden. 5 000-6 000 kvinnor och 600 män dog. Högberg refererar hela tiden till källor.

I många anglosaxiska länder utvecklades rasläran under begreppet *eugenik*. Rörelsen hade stark förankring i USA, England, Tyskland och Sverige.

Författaren menar att svensk och tysk rashygien hade mycket gemensamt under 1920-talet, men under 1930-talet började vägarna skiljas allt mer och i den praktiska tillämpningen blev skillnaderna ”avgrundsdjupa” (sid. 50).

Antisemitismen var en huvudfråga för de nazistiska partiprogrammen sedan 1924 (sid. 81). Om jag förstått det rätt så var det i huvudsak två teman som låg som grund för antisemitismen, dels att judarna mördade Jesus, och dels att

judarna tilläts att bedriva bankverksamhet med ränta och handel med vinster, något som varken katolicismen eller islam tillät. De beskrivs som ”egendomsfolket”. Att judarna dessutom utropat sig till det av Gud ”utvalda folket” och därmed ansåg sig vara ett herrefolk, förstärkte den negativa bilden av juden. De blev ett hot.

Degenerationsteorin hade sin grund i *socialdarwinismen*, en samhällelig tolkning av darwinismen, om *survival of the fittest*, den starkaste överlever. Författaren undrar hur en så välutbildad grupp som läkare kunde ”*anpassa sig till och bli instrumentell för en diktatur och för Förintelsen?*” (sid. 292). Dessa läkare hade i huvudsak inga unika personligheter, de var vanliga människor.

Dödandet

Högberg berättar att psykiskt sjuka och förståndshandikappade dödades på vårdanstalter. Under ett år, 1940-1941, dödades över 70 000 människor, varav 1 000 var judar. Detta ägde enligt författaren rum på sex vårdanstalter med gaskamrar – Grafeneck, Brandenburg, Hartheim, Sonnenstein, Bernburg och Hadamer. ”*Med detta passeras gränsen på vägen till Förintelsen*”, skriver han (sid. 54). Personalen som arbetade med detta undveks av ortsbefolkningen och på kvällarna ”*satt de på krogen under ymnig alkoholförtäring*” (sid.54). Detta upphörde dock efter augusti 1941 på grund av protester från allmänheten. Mobila gaskamrar infördes. SS-enheter fick ansvaret.

Det första förintelselägren, Chelmno, inrättades 1930 och drevs till 1940. Förintelselägren Belzec, Treblinka och Sobibor inrättades och drevs av personal från eutanasicentralen. Den första kommandanten på Treblinka var läkare.

Nazisterna skapade en tyfusepidemi. Högberg menar att denna mordmetod tillhörde de rysligaste. Människor infekterades medvetet för att testa det ena vaccinet efter det andra, medan de skadades eller dog (sid. 292). En av dessa läkare hävdade att han borde fått nobelpriset för sina viktiga insatser, bland annat för att ha utvecklat ett gula febern-vaccin före kriget.

Medicinska experiment i koncentrationslägren

Högberg berättar att koncentrationslägren nu gav läkare möjligheter att göra nazimedicinska experiment. Minst 26 olika experiment utfördes på lägerfångar i Nazityskland, Polen och Frankrike. Berättelserna om typen av experiment är för ohyggliga för att beskriva. Jag vill ta ett par exempel: nedkylning i vatten, brännskador av gas, intag av saltvatten, test med nya läkemedel, transplantationer, effekter av svält med mera (sid.55). En läkare prövade nya metoder för sterilisering.

Vid Nürnberggrättegångarna mot läkarna under åren 1946-1947 lagfördes 23 av de högst uppsatta läkarna i Nazityskland. De åtalades för de grymma och

oftast dödliga experimenten i koncentrationslägren. De åtalade försvarade sig med att offren deltog frivilligt och att endast dödsdömda användes för dödliga experiment. Men menade sig vara skyldiga att utföra de experiment som staten föreskrev. Däremot åtalades aldrig alla de läkare som dödade de funktionshindrade barnen. De fick istället framgångsrika karriärer i Tyskland. En tysk professor sa:

”Ännu fylls jag ofta av skam, vi tyska universitetsprofessorer misslyckades så fullständigt med att visa solidaritet under svåra förhållanden” (sid. 291).

Naturligtvis kommer man som läsare att tänka på *Stanley Milgrams* skrämmande lydnadsexperiment.¹ Resultatet var så chockerande att man nu började tala om att skolorna måste börja stimulera barnens kritiska och självständiga tänkande och minimera kraven på lydnad. Även *Philip Zimbardos* fängelseexperiment hjälpte oss att förstå att människor kan förändras på ett extremt sätt under extrema förhållanden.

I ett slutkapitel ställer författaren ett stort antal viktiga frågor för reflektion, exempelvis: *”Hur kunde ett land där världens första medicinsk-etiska tidskrift utgavs 1922 i nästa decennium utföra medicinska experiment på dödsdömda i fängelser och koncentrationslägerfångar?”* (sid. 294).

Hitlerhälsning

Efter Hitlers segerval 1933 ålades alla akademiska lärare att inleda sina föreläsningar med Hitlerhälsningen. På ett universitet enades rektor och personal om att vägra eftersom det var för pinsamt, men då kom kulturministern och hotade dem med avsked (sid. 57).

Själv mord bland judiska läkare

De tysktalande judarnas situation försvårades drastiskt i Europa under 1938. I juli 1938 kom den nya lagen om återkallande av läkarlegitimationer för judiska läkare (sid. 70). Den nya svåra situationen bland de judiska läkarna ledde till att många begick självmord. Många försökte fly till andra länder, men blev inte välkomnade. Högberg refererar till en tidningsartikel år 1938 som berättar att begravningarna av alla de judar som tagit sina liv bara fick ske på natten *”för att inte störa gatubilden”* (sid. 72). Högberg använder begreppet *”själv mords-epidemi”*.

Mer än hälften av de österrikiska judarna, 126 500, lyckades fly före krigsutbrottet efter annekteringen av Österrike i mars 1938 (sid. 71).

¹ Sök på Milgrams lydnadsexperiment för fakta.

Räddningar av judar

I februari 1939 demonstrerade Stockholmsstudenter, ”i sina vita mössor” och med facklor i händerna, mot ”läkarimporten”. Det fanns ett förslag om att ett antal judiska läkarflyktingar skulle få arbetstillstånd i Sverige, men motståndet, framförallt inom studentrörelsen, var stort. Det var detta som fick Ulf Högberg att bestämma sig för att skriva denna bok (sid. 298).

Folkrörelseanknutna studenter framförde dock sitt stöd för flyktingarna till statsministern. Man ville hjälpa studentflyktingarna.

Läget förändrades under slutet av 1930-talet. Antinazistiska rörelser började växa fram. Nätverk för att underlätta flyktingmottagandet bildades, dock i början under motstånd från myndigheterna (sid. 105).

Det blev framförallt USA, Skottland och Norge som kom att ta emot de flesta judiska flyktingarna. Det var inte bara judar som tvingades fly från Tyskland, även socialdemokrater och kommunister (sid. 106). Efter 1933 flydde omkring en halv miljon människor, nio av tio på grund av att de var judar. 80 % av flyktingarna kom till USA.

När jag läser de flyktingberättelser Högberg förmedlar är det som att läsa om dagens flyktingsituation. Flyktingarna jagades från land till land. De kunde bli sittande mellan gränserna, i ingenmansland, och fick utstå svåra lidanden. *”Flyktingbåtar kunde tvingas segla från hamn till hamn och motades gång på gång ut till havs igen, innan de flyende fick en fristad eller tvingades återvända till Tyskland”* (sid. 107).

Högberg berättar om flyktinghjälpen för ensamkommande judiska barn. Det är som att läsa om dagens situation.

I slutet av kriget kom 2 500 judiska flyktingar till Sverige och 10 000 överlevande kom med de ”vita bussarna”. De vita bussarna med *Folke Bernadotte*, som då var vice ordförande för Svenska Röda Korset, i spetsen, har beskrivits som *”den största och viktigaste humanitära räddningsoperationen som Sverige genomförde under det förra århundrandet”* (sid. 260).

Författaren berättar att Sverige tog emot 121 000 flyktingar från övriga Norden, 30 000 från Baltikum och 45 000 från Tyskland. De allra flesta var andra

nationaliteter än judar. De var politiska flyktingar. Under åren 1938-1939 kom de flesta läkarflyktingarna till Sverige. Efter 1 oktober 1941 fick inga judar längre lämna sitt hemland. En liten berättelse:

”En läkare som något år tidigare hade besökt en kongress i Stockholm som en firad och hedrad gäst kom nu som främling. Han fick en mindre penningssumma och en avlagd kostym, och sedan tyckte han att man inte mer brydde sig om honom” (sid. 157).

De skickliga judiska medicinska forskarna från Tyskland välkomnades i England och USA. Cirka 650 judiska läkare kom till Palestina. I Sverige var vägen lång för läkarflyktingarna. De fick auskultera, utföra arkivarbete, arbeta som sjukvårdare eller byta yrke. I slutet av kriget fick några få begränsad läkarbehörighet (sid. 194).

Författaren konstaterar att den svenska asylpolitiken ändras för sent. Först på hösten 1941 lättade myndigheterna på restriktionerna och godkände inresetillstånd om flyktingen hade anhöriga som kunde garantera uppehållet i Sverige.

Samhällsanalys

Den nazistiska drömmen om det tusenåriga riket kom att bestå i tolv år. Författaren sätter in berättelserna om de judiska läkarna och flyktingarna i ett historiskt och samhälleligt sammanhang. Bland annat konstaterar han att Sverige var mycket nära att bli invaderade. Det fanns ”quislingar” som stod beredda att stödja nazisterna. *Tage Erlander* lär ha bekräftat redan år 1943 att ”Lindholmsnazister” – efter nazisten *Sven-Olof Lindholm* - hade haft planer på en statskupp våren 1940 (sid. 226). Även om nazisterna var få så fanns det starka tyskvänliga krafter i Sverige.

Tyska spioner hade hjälp av svenska nazister med att kartlägga flyktingar, svenskar med judisk härkomst, socialdemokrater, kommunister och övriga svenskar som var öppet kritiska mot Nazityskland (sid.227). Svenska judar förberedde sig för att gömma sig.

Regeringen beslöt om en hel del inskränkningar, exempelvis censur av telegram och brevcensur. Högberg berättar i en fotnot att under åren 1941-1944 så öppnades nio till tolv miljoner brev per år i Sverige. 6 000 personer stod på säkerhetspolisens lista för telefonavlyssning och mellan 2,1 – 2,6 miljoner samtal avlyssnades. Med dagens tekniska utveckling med datoriserad övervakning och dataanalyser lär mängden möjligheter ha ökat avsevärt.

Även Sverige hade koncentrationsläger. Vissa är kritiska till användningen av begreppet och Högberg använder begreppet ”interneringsläger”.² ”*Socialstyrelsen tycks ha satt en ära i att markera skillnaden mellan ett svenskt och tyskt koncentrationsläger*” (sid. 242). Tage Erlander initierade lägren, men

² Se Wikipedia - *Interneringsläger i Sverige under andra världskriget*.

lär senare ha haft ”väldigt dåligt samvete” för dem.

Lägren var avsedda för utländska medborgare och låg i Dalarna. Enligt författarna till boken *Svenska koncentrationsläger i tredje rikets skugga* (2010), *Tobias Berglund* och *Niclas Sennerteg*, användes dessa läger också för flyktingar från nazisternas härjningar, flyktingar som ville fortsätta kampen mot Hitler. De skriver: ”Flera av de personer som i årtal satt isolerade i dessa läger blev senare internationellt kända politiker”.

Även Norge hade koncentrationsläger, oftast med tyska vakter. *Lars Borke* har skrivit en historik över dessa läger, *Grini-museet – Sammanhållningen ledstjärna för lägerfångarna under ockupationen 1941-1945* (2012). Klart är att hur man ser på dessa läger beror på vilken grundsyn man själv har.

Slutord

I den här artikeln har jag i princip bara hållit mig till Ulf Högbergs uppgifter och valt att inte kommentera eller diskutera de fakta han redovisar. Författaren har gjort ett fantastiskt researcharbete. Det var intressant att han fokuserade just på läkarnas situation. Jag hade personligen önskat en djupare beskrivning och analys av skillnaderna mellan den judiska medicinen och nazimedicienen och eventuellt en djupare redogörelse för de ideologiska rötterna till dessa skillnader. Men man kan väl inte få allt. Boken är synnerligen läsvärd och skrämmande.

